

Людмила Доценко
канд. психол. наук, доцент
Національний авіаційний університет
м. Київ (Україна)
Інна Каряка
канд. психол. наук
Національний авіаційний університет
м. Київ (Україна)

ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

Dotsen@i.ua, in_@ukr.net

Динамічність і непередбачуваність сучасного суспільства ставить перед психологічною наукою завдання більш глибокого вивчення адаптивних соціально-психологічних процесів особистості, її поведінки в ситуації невизначеності, фрустрації або конфлікту. При цьому особливого значення набуває розкриття сутності та потенціалу розвитку захисних механізмів особистості, а також шляхів їх трансформації в ефективні прийоми вирішення внутрішніх і зовнішніх проблем.

Відкриття та опис захисних механізмів було здійснено З. Фрейдом, який у своїй праці «Захисні нейропсихози», вперше виділив особливі засоби, які використовує «Его» при одночасній адаптації до внутрішніх спонукань, що йдуть зі сторони підсвідомості та зовнішніх впливів, обумовлених вимогами соціального оточення та сформованою морально-ціннісною системою. Поглиблене вивчення даної теорії було здійснено А. Фрейд у роботі «Психологія «Я» та захисні механізми».

Представники психоаналітичного напрямку, як правило, підкреслювали негативні, фруструючі функції захисних механізмів, які перешкоджають успішній адаптації та розвитку особистості. Загальною і визначальною рисою механізмів захисту було виявлено відмову особистості від свідомої, цілеспрямованої діяльності, орієнтованої на продуктивне вирішення проблем.

Так, Р. Д. Ленг вважав, що сутністю захисних механізмів є блокування прямого вираження потреб і, що саме посилення захисту зменшує здатність особистості до адаптації.[1]

К. Хорні розглядала захисні механізми, як невротичні способи вирішення проблем, тобто як вирішення конфліктів шляхом простого виключення протиріч із свідомості.

Ф. Перлз ототожнював механізми захисту і неврозу та розглядав їх як перешкоди особистісного росту.[2]

Ускладнення структури та змісту соціокультурного середовища вимагає застосування системи механізмів психологічного захисту, а отже, їх свідомої регуляції та вибіркової активізації. Відсутність рефлексивного аналізу в процесі функціонування захисних механізмів призводить до ігнорування об'єктивних закономірностей середовища і специфічного змісту конфліктних ситуацій. Підсвідомість не здатна вибудувувати ієрархічну систему механізмів і підтримувати їх цілісність і регуляцію.

Актуалізація захисних механізмів призводить до тимчасового ілюзорного полегшення, що досягається за рахунок втечі як від реальної ситуації, так і від свого істинного «Я». Страх перед зустріччю з істиною, яка часто супроводжується негативними переживаннями і нестача мужності прямо поглянути в обличчя реальності, веде до капсулювання і блокування творчого «Я». Психологічний захист, що розуміється як заперечення буття, як втеча від сутностей і реальності, призводить до виснаження творчого «Я», а кожен акт реалізації механізмів захисту здійснюється шляхом знищення творчої самості.

Творчі захисні механізми, при виключенні їх із цілісного контексту, стають нездатними реагувати на об'єктивні особливості ситуації, втрачають свою ефективність і набувають невротичний, патологічний характер.

Більшість психологічних досліджень, розкриваючи творчий потенціал особистості в цілому, вивчаючи індивідуальні властивості особистості, розглядають креативність як елемент творчого мислення, відкидаючи думку про даний феномен, як самостійну психологічну категорію, що відображає реальність, яка не співвідноситься з іншими

характеристиками, які традиційно досліджує психологія. Але, вивчення внутрішньої сутності людини доводить, що творча активність сприяє не лише особистісному розвитку, а й безцінному прогресу всього суспільства, вибудовує нові культурні засади всього людства в цілому, саме тому складність та неоднорідність явища креативності розглядається в різноманітних теоретичних та експериментальних напрямках психології.

Так, з точки зору гуманістичної теорії особистості, А. Маслоу пов'язує творчу обдарованість з потребою в «самоактуалізації», тобто з реалізацією всіх генетично обумовлених можливостей індивіда. Він перераховує риси особистості, здатної до самоактуалізації:

- афективне (емоційне) сприйняття дійсності;
- прагнення шукати нові шляхи;
- вміння бачити нові проблеми;
- незалежність у судженнях;
- почуття спільності з іншими людьми;
- прийняття себе та інших такими, якими вони є;
- почуття гумору;
- відсутність консерватизму.

Здатність до самоактуалізації А. Маслоу розглядає як вроджену властивість людей, незалежну від оточуючого середовища, що носить несвідомий характер. Особистості, яка самоактуалізується, не властиве прагнення до безпеки, захисту себе від навколишнього світу. Вона не потребує системи захисних механізмів, котрі фрейдисти трактують як необхідну умову існування. Функцію захисту і усунення тривожності у творчої особистості виконує адекватне сприйняття реальності та власні індивідуальні бажання. Страхи та емоції не спотворюють розуміння дійсного ходу речей.

Згідно з Е. Шостром творча спрямованість і творчі здібності є універсальною характеристикою особистості, що охоплює всю її індивідуальність, чим і відрізняється від інших вищих здібностей талановитої людини.

К. Леонгард створив типологію особистостей на основі показників темпераменту і деяких рис характеру. На основі класифікації акцентуацій характеру він виділив якості, властиві

творчим людям. Однією з них є гіпертимність, що полягає у високій енергійності діяльності та спілкування. Іншою якістю творчої обдарованості виявилася емотивність, тобто здатність до співпереживання, тонкість почуттів, естетична спрямованість особистості.

В ході своїх експериментів Леонгард дійшов висновку, що художньо обдарованим людям властива циклотимність і, в свою чергу, вона обумовлена психологічною рухливістю.

Ще однією якістю, більшою мірою притаманною багатьом творчим людям, виявилася екзальтованість. Можна трактувати цю властивість як силу почуттів, тобто розмах переживання, здатність більш емоційно переживати як велику радість, так і велике горе.

Р. Кеттелл у своїх дослідженнях визначив такі якості, притаманні творчій особистості як: доброзичливість, розкутість, соціальна сміливість, незалежність, імпульсивність, низький самоконтроль. Серед цих рис особливий інтерес викликає комплекс «дитячості». Він включає безпосередність сприйняття, яскравість вражень, довірливість, відкритість світу. Однак в особистості професіонала ці риси межують з почуттям соціальної відповідальності, здатністю управляти собою і своїм натхненням.

«Дитячість» має і негативні риси: творчо обдаровані люди часто непередбачувані, нетерплячі, зовні примхливі, легковажні, довірливі. Висока чутливість проявляється як вразливість, тривожність.

Художня обдарованість робить людину незахищеною. Тривожність призводить до того, що багато творчих людей страждають невротами, психічною нестійкістю, відхиленнями в поведінці, однак така особистість знаходить порятунок у напруженій і продуктивній роботі. Американський психолог Ф. Беррон стверджує, що творча людина, зустрічаючи на своєму шляху перешкоди, переживає конфлікти, але саме творчі здібності та конструктивна діяльність дозволяють їй будувати стратегії виходу з конфліктів, що виникають у контакті з оточуючим середовищем.

Експериментальні дані підтверджують, що творчі люди володіють особливим набором механізмів психологічного захисту, щоб чинити опір тиску соціальної дійсності.

3. Фрейд створює поняття про механізми захисту особистості від руйнування. До цих механізмів він відносить:

- компенсацію — механізм відшкодування браку або дефекту якихось фізичних або психічних якостей;

- витіснення небажаного у сферу підсвідомого;

- раціоналізацію - спробу усвідомлення, пояснення або виправдання підсвідомих мотивів;

- ідентифікацію себе з іншою особою, яка має, на думку суб'єкта, якості, яких бракує в нього самого;

- сублімацію - трансформацію неусвідомлюваних сексуальних імпульсів у творчість (мистецтво, науку);

- регресію - повернення до подоланих стадій розвитку;

- механізми егоцентризму, дисоціації, нарцисизму тощо.[3]

Сучасні дослідження проблеми захисних механізмів відрізняються послідовним розширенням контекстного поля аналізу, а також їх включенням в особистісний і соціальний контекст. Якщо методологічною основою психоаналітичних теорій механізмів захисту, є принцип гомеостазу та економії енергії, то сучасні теорії базуються на принципах розвитку і самоактуалізації особистості.

Так Ф.В. Бассін підкреслював позитивну функцію психологічних захистів і розглядав їх як найважливішу форму реагування свідомості індивіда на психічну травму. У свою чергу Б.Д. Карвасарський розумів психологічний захист як систему адаптивних реакцій особистості, спрямовану на захисну зміну значущості дезадаптивних компонентів відносин, з метою ослаблення їх психотравмуючого впливу на Я - концепцію.

Ю.С. Савенко, вводить поняття психологічних компенсаторних механізмів, які визначаються як система психологічних прийомів і механізмів особистості, які забезпечують відносно успішне здійснення самоактуалізації в різних умовах.

Е. Бібрінг і Д. Лагаш, працюючи в парадигмі психоаналітичної теорії, ввели поняття механізмів

відпрацювання, які протиставлялися механізмам захисту. При цьому, якщо метою останніх вважалося термінове ослаблення внутрішньої напруги, пов'язаної з принципом задоволення, то метою механізмів відпрацювання постає реалізація наявних можливостей, хоча б і ціною ще більшої напруги.[4]

Отже, будь-який захисний механізм у зародковому вигляді несе в собі конструктивний, творчий потенціал і може виступати успішним способом адаптації за умови його усвідомлення, особистісної регуляції, при його ціннісно-смысловому насиченні і трансформації в ефективний прийом творчого вирішення проблем.

Подальший розвиток теорії захисних механізмів здійснюється шляхом розширення і ускладнення контексту, підвищення якісного рівня активності особистості до процесів сенсоутворення і творчості. Аналіз захисних механізмів поглиблюється шляхом введення їх в систему соціокультурних і творчих детермінант, а також розумінням їх як динамічних патернів вільного самовираження особистості, як універсальних схем поведінки, насичених ціннісними та творчими елементами.

Література

1. Лэнг Р. Д. Расколотое «Я». — Пер. с англ. — СПб.: Белый Кролик, 1995. — 352 с.
2. Перлз Ф. Практика гештальт-терапии М.: Институт общегуманитарных исследований, 2005. — 480 с.
3. Фрейд А. Психология Я и защитные механизмы. - Пер с англ. / А.Фрейд - М.: Педагогика, 1993. - 144 с.
4. Лапланш Ж., Понталис Ж.-Б. Словарь по психоанализу. М.: Высшая школа, 1996. - 623 с.